

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет кафедра історії України

Дипломна робота магістра з теми:
**«УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС
В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.»**

Виконала:
магістрантка
спеціальності 014
Середня освіта (Історія)
заочної форми навчання
Біньковська Т. Р.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук
Завадовський Анатолій Анатолійович

Рецензент:
кандидат історичних наук
Дубінський В.А.

Кам'янець-Подільський, 2018 рік

З М І С Т

ВСТУП	3
I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
II. УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. (ДРУГА ФАЗА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ).....	23
III. УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ПІД ЧАС ТРЕТЬОЇ ФАЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	48
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання розвитку міжнаціональних взаємин було і є актуальним для держави Україна. Особливо сьогодні є потреба в осмисленні того, як засоби масової комунікації висвітлюють взаємини титульної нації з національними меншинами й допомагають ефективно формувати національну політику держави.

У цьому контексті важливе наукове осмислення відображення у вітчизняних виданнях українсько-єврейського дискурсу, адже єврейська меншина в Україні була й нині є однією з найчисленніших, а її взаємин з українською нацією не завжди складалися просто. Значний науковий інтерес становить аналіз відображення цих стосунків у наддніпрянській пресі другої половини XIX – початку XX ст., яка стала основним засобом ведення українсько-єврейського діалогу, відіграла важливу роль у формуванні української політичної думки стосовно взаємин двох народів й осягненні досвіду їх минулих порозумінь і конфліктів.

Останнім часом в Україні з'явилася значна кількість наукових і публіцистичних праць, що висвітлюють різні сторони українсько-єврейських взаємин. Щоправда, науковців більше цікавлять українсько-єврейські стосунки в драматичні періоди історії. Питання українсько-єврейських взаємин у час модернізації Російської імперії після реформ другої половини XIX ст., революції 1905 – 1907 рр. та років перед I Світовою війною залишилися не достатньо висвітленими істориками й потребують більш детального дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати сутність і специфіку українсько-єврейського дискурсу другої половини XIX – початку XX ст., розкрити ставлення різних українських політичних груп та об'єднань до єврейства на основі аналізу тогочасної української періодики в Російській імперії.

Для реалізації мети було визначено наступні **завдання**:

- визначити стан досліджуваної проблеми у вітчизняній та світовій історіографії, охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- з'ясувати місце і роль української інтелігенції у зародженні і подальшому функціонуванні української періодики;
- проаналізувати українську періодику другої половини XIX ст., на сторінках якої публікувалися матеріали про українсько-єврейські взаємини;
- проаналізувати українську періодику початку XX ст., на сторінках якої публікувалися матеріали про українсько-єврейські взаємини.

Об'єктом дослідження є українські періодичні видання, що виходили в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Предметом дослідження є українсько-єврейський дискурс в українській періодиці Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст.

Хронологічно дослідження обмежене 60-ми рр. XIX ст. (появою першого українського друкованого періодичного видання «Основа»), і 1914 р. (повною забороною українських часописів в Російській імперії напередодні I Світової війни).

Географічно дослідження охоплює етнічні українські землі, що входили до складу Російській імперії напередодні I Світової війни. Зауважимо, що майже всі ці землі належали до так званої смуги осілості, якою обмежувався ареал розселення єврейства у складі імперії Романових.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше у вітчизняній історичній науці проведено комплексне систематичне дослідження українсько-єврейського дискурсу в українській пресі Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. В роботі на основі широкого кола джерел і великої кількості різнотипної літератури проаналізовано сутність і специфіку українсько-єврейського дискурсу розкрито ставлення різних українських політичних груп та об'єднань до єврейства на основі аналізу тогочасних українських періодичних видань. До наукового обігу введено цілий масив матеріалів періодики, який був в обмеженому доступі, але не втратив

актуальності досьгодні, що дозволило не лише по-новому оцінити відомі або маловідомі історичні факти, а й представити українську пресу як складне, багатовидове та багатожанрове явище, як самостійний об'єкт наукового вивчення.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сам матеріал, а також висновки дослідження можуть бути використані для підготовки узагальнюючих наукових праць з історії України; для уточнення наукової концепції нової історії України; для розробки загальних і спеціальних курсів лекцій у вузах, при проведенні семінарських занять з історії України тощо.

Апробація дослідження. Дипломна робота виконана згідно навчально-наукової програми кафедри історії України. Основні положення і результати роботи доповідалися на засіданнях кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та на науковій конференції студентів і магістрантів історичного факультету у квітні 2018 р. Матеріали доповіді опубліковані в збірнику «Наукові праці студентів і магістрантів історичного факультету» за 2018 р.

Структура роботи визначається метою та завданнями дослідження. Вона містить вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел та літератури. Загальний об'єм – 93 сторінки.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження джерел та різнобічної літератури були зроблені наступні висновки:

1. Українсько-єврейський дискурс був започаткований уже в перших українських періодичних виданнях Російської імперії – часописах «Основа» та «Черниговский листок». Зокрема, у журналі «Основа» єврейську тематику порушували П. Куліш, М. Костомаров, П. Чубинський, О. Кониський та інші діячі. Їхні праці здебільшого стосувались етимології слова «жид», контрверсій в історичних аспектах українсько-єврейського співжиття, окремих тогочасних побутових взаємин між обома етносами.

2. При започаткуванні українсько-єврейського дискурсу в українській періодиці єврейство активно долучилося до участі в ньому, як це, приміром, було у випадку з полемікою між українським журналом «Основа» та єврейською газетою «Сион» (ця полеміка спонукала «Сион» серйозно перейнятися національним питанням).

3. З наукових позицій єврейська проблематика аналізувалась у працях П. Чубинського, що опубліковані в виданнях Південно-західного відділу Імператорського російського географічного товариства. Власне, українським це видання ідентифікується лише за тематикою (оскільки досліджувались українські терени) та тому, що було створене вченими, які чітко декларували власну українськість. За авторським задумом, праці були покликані розбудовувати різні ділянки національно-культурного життя українського народу та сприяти становленню української науки. У своїх «Трудах» П. Чубинський опублікував цінний матеріал з історії єврейства Правобережної України і висвітлив фактично всі сторони життя тогочасного єврейства – статистику, господарські заняття, соціальну стратифікацію, побут, культуру, освіту тощо.

4. Праці видатного українського вченого й публіциста М. Драгоманова, що стосувались українсько-єврейських взаємин, побачили світ переважно в

російських виданнях через неможливість вільного існування українського друкованого слова за умов гніту російської імперської цензури. Про ставлення цього українського лідера до єврейського питання свідчать і видання очолюваної ним української безцензурної друкарні в Женеві, де порушувалось національне питання, та видрукувані там праці єврейських авторів.

5. З громадських наукових періодичних видань до проблеми українсько-єврейських взаємин звертався переважно журнал «Киевская старина». Його публікації на єврейську тематику різнилися за жанрами та науковою цінністю. Їх авторами були як християни, так і євреї.

6. Серед дописувачів журналу «Киевская старина», що торкалися цього питання, переважали професійні історики – М. Костомаров, В. Антонович, О. Єфименко, І. Галант, І. Житецький, С. Бершадський та ін. Надання різним авторам трибуни в журналі для висвітлення єврейської тематики та розгляду проблем українсько-єврейських взаємин в історичній ретроспективі свідчить про демократичну редакційну політику видання.

7. З масиву публікацій у наддніпрянській пресі початку ХХ ст. слід виділити групу праць, в яких проаналізовано різноманітні проблеми з історії співжиття обох народів – починаючи з часів Київської держави й закінчуючи бурхливим ХVІІІ ст. Окрему групу матеріалів становлять праці, автори яких розглядали вплив єврейства на різні сторони господарсько-економічного життя Наддніпрянської України. Ще в одній групі публікацій обмірковувався політичний аспект взаємин з єврейством на той час та на перспективу.

8. У національній українській пресі початку ХХ ст. було відображено ретроспективний погляд на прояви єврейського питання на українських землях, конфліктність та партнерство у взаєминах української та єврейської громад, особливості ставлення до єврейства з боку представників провідних громадських і політичних рухів, суперечливі погляди на економічну діяльність єврейської меншини, її сателітну функцію стосовно титульних націй за різних політичних ситуацій тощо.

9. Погляди на відносини з євреями українських інтелектуалів на початку ХХ ст. докорінно різнилися, що й відбивалось на плині українсько-єврейського дискурсу у друкованих виданнях. Зокрема, одні періодичні видання стояли на філософічних позиціях, а деякі інші (наприклад, «Рідний край») були налаштовані до єврейства критично. Унаслідок цього серед українських інтелектуалів навіть сталось розмежування, контури якого пролягли через відносини двох поважних наддніпрянських видань – часописів «Рада» й «Рідний край».

10. Більшість поступових редакцій, насамперед газет «Громадська думка» та «Рада», мали на меті налагодити українсько-єврейський діалог, обходячи гострі кути в стосунках цих народів.

11. Аналіз друкованих видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. дозволяє констатувати, що в українській еліті, попри відмінності ідеологічних і світоглядних переконань, поволі визрівали проекти українсько-єврейської співпраці, насамперед у питаннях боротьби за національні права. Українські інтелектуали серйозно розглядали вплив єврейського питання на долю обох народів, демонструючи намагання знайти з єврейськими лідерами точки дотику у справі національного визволення.

12. Українсько-єврейський дискурс другої половини ХІХ – початку ХХ ст. започаткував варіанти комунікаційного процесу обговорення єврейського питання в Наддніпрянській Україні і мав сприяти усталенню духу співпраці між українцями та євреями. Разом з цим, на заваді була обмежена аудиторія дискурсу – він мав вплив здебільшого на українську інтелігенцію, широкі маси українського народу опинилися за межею дискурсу.

13. Проблема українсько-єврейських взаємин у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. займала в українських друкованих виданнях Наддніпрянщини важливе місце. Аналіз періодичних видань дає змогу з'ясувати джерела конфліктності в основі єврейського питання як з подачі відомих українських громадсько-політичних діячів, так і редакцій часописів, що, як правило, представляли ті чи інші громадські й політичні об'єднання українства.

14. Період другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. фактично став часом українського та єврейського націєтворення, і від того, наскільки коректно складались взаємини цих меншин, значною мірою залежали результати їх боротьби за свої національні права в умовах імперського панування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Періодика

1. А. А. Неукраїнські літературні товариства в Києві // Рідний край. 1909. № 42. С. 3 – 6.
2. Барвинок А. С Волыни // Основа. 1861. Январь. С. 282 – 292.
3. Галант И. Арендовали ли евреи православные церкви на Украине? // Еврейская старина. 1909. Т. 1. С. 81 – 87.
4. Галант И. В. К истории Уманской резни 1768 г. (Читано в историко-филологическом обществе при Нежинском институте) // Киевская старина. 1895. Т. 51. № 11 (Ноябрь). С. 209 – 229.
5. Галант И. Молитва в память уманской резни и письмо, касающееся того же события // Киевская старина. 1895. Т. 48. № 3 (Март). С. 91 – 97.
6. Галицькі жиди й українські публіцисти О. Пчілка // Рідний край. 1912. № 10. С. 1 – 6.
7. Голубовский П. К статье г. Берхина «О посольствах Владимира св. испытания вер» // Киевская старина. 1885. Т. 11. № 3 (Март). С. 569 – 573.
8. Д. Д. Историчне неучтво чи національна безтактність? // Рада. 1908. 13 мая (26 травня).
9. Дорошенко Д. Євреї на Україні // Рада. 1908. 24 сентября (7 листопада).
10. Єфремов С. С. Драгоманов і єврейська справа // Рада. 1908. 6 ноября (18 грудня).
11. Єфремов С. Єврейська справа на Україні // Рада, 1909. 21 жовтня.
12. Єфремов С. Єретична книга. Вл. Жаботинский. Фельетоны. Стор. 286. СПб, 1913. // Рада. 1913. 31 мая (13 червня).
13. Єфремов С. З нашого життя // Рада. 1913. 20 октября (2 листопада).
14. Жиди – наші вчителі // Рідний край. 1909. № 46. С. 5 – 6.
15. Жидівський погром на інший лад // Рідний край. 1912. № 9. С. 24.
16. Жидівські городські маєтності на Вкраїні // Рідний край. 1912. № 15. С. 2 – 3.
17. Житецкий Ир. Евреи в Южной России (Историческая справка) // Киевская старина. 1901. Т. 72. № 1 (Январь). С. 57 – 80.
18. Житецкий Ир. Евреи в Южной России (Историческая справка) // Киевская старина. 1901. Т. 74. № 7/8 (Июль – Август). С. 1 – 45.
19. Житецкий Ир. Смена народностей в южной Руси (Историко-этнографическая заметки) // Киевская старина. 1884. Т. 10. № 9 (Сентябрь). С. 1 – 26.
20. Житецкий Ир. Смена народностей в южной Руси (Историко-этнографическая заметки) // Киевская старина. 1883. Т. 6. № 5 (Май). С. 1 – 29.
21. Житецкий Ир. Смена народностей в южной Руси (Историко-этнографическая заметки) // Киевская старина. 1883. Т. VI (июнь). С. 399 – 492.

22. Житецкий Ир. Смена народностей в южной Руси (Историко-этнографические заметки) // Киевская старина. 1883. Т. 6. № 7 (Июль). С. 399 – 452.
23. Житецкий Ир. Смена народностей в южной Руси (Историко-этнографические заметки) // Киевская старина. 1884. Т. 8 (Август). С. 561 – 579.
24. Записки о Южной Руси : Издал П. Кулиш. : Репр. 1856 и 1857 гг. Київ : Днипро, 1994. – 719 с.
25. Затуловский В. Избиение евреев в Малороссии в 1631– 1632 гг. (Из раввинских книг XVII в.) // Киевская старина. 1883. Т. 91. № 10 (Октябрь). С. 8 – 9.
26. Затуловский М. Раввинские книги времён Хмельницкого // Киевская старина. 1896. Т. 53.
27. Затуловский М. Раввинские книги времён Хмельницкого // Киевская старина. 1904. Т. 86.
28. Кониский А. Дорожная заметка Из Полтавы в Кременчук // Основа. 1862. лютий. С. 55 – 57.
29. Костомаров Н. Жидотрепание в начале XVIII века // Киевская старина. 1883. Т. 5. № 1 (Январь). С. 1- 26.
30. Костомаров Н. Иудеям // Основа. 1862. січень (январь). С. 38 – 58.
31. Костомаров Н. Материалы для истории Колиивщины или резни 1768 г. // Киевская старина. 1883. Т. 3. № 8 (Август). С. 297 – 321.
32. Кулиш П. Другой человек // Основа. 1861. февраль. С. 59 – 104.
33. Кулиш П. Климентий. Обзор украинской словесности // Основа. 1861. январь. С. 167 – 175.
34. Кулиш П. Передовые жида // Основа. 1861. сентябрь. С. 135 – 138.
35. М. Г. Антисемітизм чи розумний національний егоїзм? // Рада. 1908. 5 августа (18 серпня).
36. М. Г. Антисемітизм чи розумний національний егоїзм? // Рада. 1908. 5 августа (18 серпня).
37. М. Х. Гр. Вітте і єврейське питання // Громадська думка. 1906. 28 лютого.
38. М. Х. З'їзд євреїв // Громадська думка. 1906. 23 лютого.
39. Мердер А. Ходатайство киевских граждан о выселении из Киева евреев, 1830 г. // Киевская старина. 1901. Т. 75. № 10 (Октябрь). С. 12 – 13.
40. Мердер А. Христианин в роли Гамана на еврейских «святках» пурим именуемых // Киевская старина. 1903. Т. 81. № 6 (Июнь). С. 7.
41. Недарозумение по поводу слова «Жид» // Основа. 1861. июнь. С. 134 – 142.
42. Нелеста Ф. После поездки на Волынь // Основа. 1862. жовтень. С. 38 – 59.
43. Нещасна країна // Рідний край. 1913. № 3. С. 1 – 3.
44. О. П. Найсуворіша цензура // Рідний край. 1909. № 7. С. 10 – 11.
45. О. П. Супротивна хвиля // Рідний край. 1911. № 32. С. 29 – 31.
46. Об отношениях галицких русинов к соседям // Основа. 1862. травень

(май). С. 62 – 74.

47. Олелькович М. Дещо про жидів // Основа. 1862. січень. С. 71 – 75.
48. Олелькович М. Жидівська дяка // Основа. 1861. сентябрь. С. 73 – 78.
49. Пчілка О. «Поучительная история» (дещо про польсько-жидівські відносини) // Рідний край. 1909. № 35. С. 7 – 10.
50. Пчілка О. «Чи не доволі вже лякання?» // Рідний край. 1911. № 4. С. 4 – 7.
51. Пчілка О. Викинутий український часопис і викинуті українці // Рідний край. 1912. № 18. С. 1 – 3.
52. Пчілка О. З нашого життя й письменства // Рідний край. 1914. № 3. С. 11 – 22.
53. Пчілка О. Історія – брехня! // Рідний край. 1909. № 30. С. 4 – 10.
54. Пчілка О. Наша справа з жидами // Рідний край. 1908. № 44. С. 2 – 4.
55. Росьвий Ст. До українсько-єврейських відносин // Рада. 1908. 21 сентября (4 листопада).
56. Слівце-запитання до часописі «Пшегльонд Крайовий» // Рідний край. 1909. № 19. С. 11.
57. Смуток П. Украинская пресса // Украинская жизнь. Москва 1912. № 2. С. 48 – 54.
58. Сьогобічний Гр. До єврейського питання // Рада. 1908. 4 июня (17 липня).
59. Тарнавский А. Реб Лейб-Сурес (Из еврейских легенд) // Киевская старина. 1883. Т. 6. № 7 (Июль). С. 473 – 491.
60. Що говорять цифри // Рідний край. 1912. № 12. С. 1 – 3.

Епістолярія

61. М. Гехтер: Спогади. Листи до М. Грушевського / упоряд., вступ та прим. І. Ткаченка. Київ. : НАН України, І-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2005. – 64 с.
62. Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка 1907 – 1919 рр. / упоряд., вступ та коментарі І. Старовойтенко. Київ : НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2005. – 251 с.

Мемуаристика

63. Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1934. Ч. III. 481 с.
64. Лотоцький О. Українське друковане слово // Українська культура : лекції за ред. Д. Антоновича / упор. С. В. Ульяновська ; вст. ст. І. М. Дзюба ; перед. слово М. Антоновича ; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. Київ : Либідь, 1993. 592 с.

Документи

65. Антонович В. Б. Исследования о гайдамачестве // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / упор. О. Тодійчук, В. Уляновський; вст. ст. та коментарі В. Уляновського. Київ : Либідь, 1995. С. 372 – 456.
66. Антонович В. Б. Киев в княжеское время // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / упор. О. Тодійчук, В. Уляновський ; вст. ст. та коментарі В. Уляновського. Київ : Либідь, 1995. С. 592 – 605.
67. Антонович В. Б. Уманский сотник Иван Гонта (1768 г.) // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / упор. О. Тодійчук, В. Уляновський ; вст. ст. та коментарі В. Уляновського. Київ : Либідь, 1995. С. 197 – 218.
68. Документы, собранные Еврейской историко-археологической комиссией Всеукраинской Академии наук / сост. и авт. комм. Хитерер В. Київ : Институт Иудаики. – Иерусалим : Гешарим, 1999. – 300 с.
69. Драгоманов М. П. Еврейский вопрос в славянском кружке в Лондоне // Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений. Париж, 1906. Т. 2. С. 541 – 542.
70. Драгоманов М. П. Еврейский вопрос на Украине // Драгоманов М. П. Собрание политических сочинений. Париж, 1906. Т. 2. С. 525 – 540.
71. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом : материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским : [В 7 т., 9 кн.] Юго-Западный отдел. СПб, 1872. : Т. 7. Евреи. Поляки. Племена малорусского происхождения. Малоруссы (статистика, сельский быт, язык) П. П. Чубинский. 609 с.
72. Франко І. Пан Щепановський про пропанацію // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44, Кн. 2. С. 79 – 94.
73. Франко І. Eine Teufliche und verworfene Aufreeizunq. (Диявольське і гідне осуду підбурювання) / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44, Кн. 1. С. 478 – 482.
74. Франко І. Борислав сміється // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 15. С. 256 – 480.
75. Франко І. Гава. Образок з життя підкарпатського народу // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 18. С. 7 – 32.
76. Франко І. Гершко Гольдмахер // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 18. С. 201 – 207.
77. Франко І. Жидівська держава // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / упоряд. : З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 331 – 334.
78. Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття // Франко І. Зібрання творів у 50 ти томах. Т. 46. Кн, 2. С. 339 – 349.
79. Франко І. Мої знайомі жиди // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не

- ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. / упоряд. : З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 335 – 347.
80. Франко І. Нові дослідження над найдавнішою історією жидів // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 47. С. 169 – 190.
81. Франко І. Петрії й Довбошуки // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 22. С. 327 – 490.
82. Франко І. Письма из Галиции // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44. Кн. 1. С. 122 – 129.
83. Франко І. Проект 200 000 позички Бродам / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 283 – 285.
84. Франко І. Пропінація міста Бродів // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44. Кн. 1. С. 314 – 317.
85. Франко І. Семітизм та антисемітизм в Галичині // Франко І. Мозаїка. Із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50 томах / упоряд.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 313 – 330.
86. Франко І. Що значить солідарність? Galizische zwecke. Із статистики більшої посілості в Галичині І. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44. Кн. 1. С. 454 – 460.
87. Франко І. Яць Залепуга (Образок з бориславського життя) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 16. С. 335 – 354.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, брошури, статті

88. Андрійчук М. Т. Євреї та єврейство на сторінках українських періодичних видань Російської імперії 60-х рр. ХІХ ст. (на матеріалах часописів «Основа» та «Черниговській листок») // Східний світ. 2003. № 3. С. 5 – 15.
89. Архипов В. Непримирення // Пчілка, Олена. Викинуті українці: До жидівсько-української справи / ред.-упоряд., передм., прим. В. Архипов. Київ : МАУП, 2006. С. 6 – 36. (Б-ка українознавства; Вип. 5).
90. Безаров О. Єврейське питання в Російській імперії у 1881 – 1894 роках: еволюція державної політики. Чернівці : Наші книги, 2010. – 320 с.
91. Винокур І. С. Євреї Правобережної України в давнину і в середньовіччі // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність : наук. зб. серії «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині». Т. 18. / відп. ред. М. Ю. Костиця. Житомир : Волинь, 1999. С. 55 – 57.
92. Галант І. Виселення жидів із 50-верстового узграниччя на Волині й Поділлі в першій половині ХІХ в. // Зб. пр. жидівської іст.-археогр. коміс. ВУАН. Київ, 1928. Кн. 1. С. 123 – 148.
93. Горшихіна О. Ю. Російсько-єврейські періодичні видання другої половини ХІХ ст. як фундамент створення єврейської історичної наукової школи // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 5. Київ, 2000. С. 74 – 81.
94. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856 – 1886).

Київ : Критика, 2006. 631 с.

95. Грицак Я. Українсько-єврейські стосунки в постсовєтській українській історіографії // Грицак Я. Страсті за націоналізмом : історичні есеї. Київ : Критика, 2004. С. 169 – 178.

96. Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. Зібрані заходом Академічної комісії української історіографії / за ред. М. Грушевського. Київ : ДВУ, 1928. С. I – XXI.

97. Грушевський М. Кінець Гетто! // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)». Львів : Світ, 2002. – 590 с.

98. Дашкевич Я. Основні проблеми сучасного дослідження історії єврейсько-українських відносин // Філософ. і соціол. думка. 1994. № 1 2. С. 28 – 31.

99. Дей О. І. Книга і друкарство на Україні з 60-х років XIX ст. до Великого Жовтня // Книга і друкарство на Україні / за ред. П. М. Попова. Київ : Наук. думка, 1965. С. 128 – 205.

100. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика. Проблема виникнення і становлення / АН УРСР. Ін-т сусп. наук. Київ, 1959. 492 с.

101. Дорошенко В. Видавництва // Видавництва і преса // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ : НАН України, Ін-т української археографії, 1993. Т. 3. С. 973 – 981.

102. Дубінець С. Про вклад євреїв у торгівлю Південно- Східної України (кінець XIX – початок XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XII. Запоріжжя, 2000. С. 14 – 20.

103. Заводовський А. Заводовський А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної соціал-демократії (кінець XIX – початок XX ст.) / Монографія. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2008. – 152 с.

104. Животко А. Історія української преси / упоряд. авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 386 с. (Літературні пам'ятки України).

105. Забужко О. Єврейство як носій національної ідеї в рецепції української літератури початку XX століття // Філософ. та соціол. думка. 1994. № 5 6. С. 32 – 40.

106. Ігнатієнко В. А. Українська преса (1816 – 1923) : історико-бібліографічний етюд. Київ : Б. в., 1926. 76 с.

107. Кармазіна М. Ресурсний потенціал єврейської общини (1850 – 1870) // Політичний менеджмент. 2007. № 4. С. 153 – 167.

108. Кобинець А. В. Газета «Громадська думка» / «Рада» (1905 –1914 рр.): утвердження національної ідеї на тлі доби : монографія . Запоріжжя : КПУ, 2010. 204 с.

109. Козырев О. Антиеврейские народнические прокламации в Украине (70-е – пер. пол. 80-х гг. XIX ст.) // Запорожские еврейские чтения. Вып. 3. Запорожье : Диво, 1999. С. 24 – 30.

110. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.). Львів : Світ, 1995. – 184 с.

111. Крупський І. Українська щоденна газета Наддніпрянщини «Рада» (1906 – 1914 рр.): Типологічна характеристика видання, проблематика газетно-публіцистичних виступів // Вісник Львівського університету. Серія журналістики : зб. наук. пр. Вип. 25. Львів, 2004. С. 231 – 239.
112. Левітас Ф. Справа Бейліса і українська громадська думка (за матеріалами української періодичної преси 1912 – 1913 рр.) / Ф. Левітас, М. Рибаків, І. Притула. Київ, 1993. – 25 с. (Бібліотечка журналу «Відродження. Мови, літератури, історія народів України в національних школах»).
113. Лисяк-Рудницький І. Зауваження до статті професора Цві Гітельмана «Соціально-політична роль євреїв в Україні» // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1994. С. 135 – 143.
114. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1994. С. 375 – 388.
115. Любченко В. «Киевлянин» та його співробітники у справі Бейліса // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи : зб. наук. пр. за матеріалами конф. 2 – 5 вересня 1997. Київ, 1998. С. 107 – 113.
116. Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812 – 1917, Харків : Колорит, 2007. 366 с.
117. Міляевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії ХІХ – початку ХХ ст. : Іст.-бібліограф. дослідж. Львів, 2004. – 376 с.
118. Нечиталюк М. Проблеми вивчення історії української журналістики (деякі підсумки на перспективу) // Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика» : зб. наук. пр. Вип. 21. Львів, 2001. С. 363 – 370.
119. Орлянський С. Ф. Украинско-еврейские отношения конца ХІХ – начала ХХ вв.: К историографии вопроса // Єврейське населення Півдня України: Історія та сучасність : тези до наук. конф. 27–28 жовтня 1994 р. Запоріжжя : Запорізький державний університет, Запорізької області Єврейська рада, 1995. С. 17 – 20.
120. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (1882 – 1906) : систематичний покажчик змісту журналу . Київ : Темпора, 2005. 608 с. ; Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (1882–1906) : хронологічний покажчик змісту журналу . Київ : Темпора, 2005. 480 с.
121. Погребинська І. М. Шляхами співпраці: українсько-єврейські стосунки в мемуарах єврейських політичних діячів // Східний світ. 2003. № 3. С. 47– 78.
122. Погрібний А. Борис Грінченко в організації і творенні української преси // Потужна сила рідного слова: До 100-ліття виходу в світ перших україномовних видань Східної України / упоряд. Н. М. Сидоренко. Полтава : «РІК», 2005. С. 408 – 419.
123. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.) : [моногр.] . – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
124. Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. Львів, 2000. – 110 с.
125. Романюк М. М. Українські часописи Коломиї (1865 – 1994 рр.): Іст.-

бібліограф. дослідж; передм. В. Качкана. Львів, 1996. – 238 с.

126. Семенко С. Журнал «Рідний край» (1905 – 1916) – перший легальний друкований орган національної періодики Наддніпрянської України початку ХХ століття // Потужна сила рідного слова: До 100-ліття виходу в світ перших україномовних видань Східної України / упоряд. Н. М. Сидоренко. Полтава : «РІК», 2005. С. 358 – 379.

127. Сидоренко Н. Голос громадянства // Потужна сила рідного слова: До 100-ліття виходу в світ перших україномовних видань Східної України / упоряд. Н. Сидоренко. Полтава : «РІК», 2005. С. 9 – 15.

128. Сидоренко Н. М. Гасло національної свідомості в українській пресі початку ХХ ст. // Вісник Київського університету. Серія Журналістика. Вип. [1]. Київ, 1993. С. 20 – 30.

129. Сидоренко Н. М. Національно-духовне самоствердження : у 3 ч. ; Дослідницький центр історії української преси. Київ, 2000. Ч. 1 :

130. Сидоренко Н. М. Показчик змісту журналу «Нова громада» (Київ, 1906) ; Дослідницький центр історії української преси. Київ, 2006. 30 с.

131. Тимошик М. С. «Украинская жизнь» на захисті української ідеї // Вісник Київського університету. Серія «Журналістика». Вип. [1]. Київ, 1993. С. 12 – 19.

132. Тимошик М. Часопис «Хлібороб» у контексті історії цензурних заборон українського друкованого слова // Потужна сила рідного слова: До 100-ліття виходу в світ перших україномовних видань Східної України / упоряд. Н. М. Сидоренко. Полтава : «РІК», 2005. С. 334 – 350.

133. Федченко П. М. Преса та її попередники: Історія зародження й основні закономірності розвитку . Київ : Наук. думка, 1969. 348 с.

134. Шестопал М. Євреї на Україні : (Іст. довідка) / упоряд. і передм. В. В. Яременка. Київ : Оріяни, 2003. 220 с.

135. Шестопал М. Євреї на Україні (Іст. довідка) / упоряд. і передм. В. В. Яременка. Київ : Оріяни, 1998. 102 с.

136. Шульман Л. Стандартна хиба суспільно-політичної орієнтації єврейства // Сучасність. 2003. № 9. С. 66 – 93.

137. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України . 2-ге вид., перероб. та розшир. Київ: Критика, 2005. 584 с.

138. Яременко В. Плекаймо справжню дружбу // Шестопал М. Євреї на Україні (Іст. довідка) / упоряд. і передм. В. Яременка. Київ : Оріяни, 1998. С. 3 – 6.